

Aktiva Anna säger inte *la*

ANNA GUNNARSDOTTER GRÖNBERG

I tv jagar Fredrik Lindström dialekter. Var finns de, hur låter de, vem talar dem? Vem ser till att de lever och förändras? Redan 1998 ställde Anna Gunnarsdotter Grönberg frågor av detta slag bland gymnasister i Alingsås. I sin doktorsavhandling *Ungdomar och dialekt i Alingsås, 2004*, gav hon svaren: geografien är viktigast för dialektvalet, men Aktiva Anna i Sollebrunn söker sin identitet på annat håll. I artikeln presenteras några centrala resultat.

Alingsås är en stad med ca 25 000 invånare fem mil nordost om Göteborg. I Alingsås i dag har den gamla västgötskan konkurrens från både Göteborgs- och Stockholmshållet. Det är en spännande situation: vem väljer att tala vad bland ungdomarna?

För att få svar på frågan bandade jag intervjuer med 97 elever på Alströmergymnasiet i Alingsås, som hade ca 1 400 elever på 14 nationella program när inspelningarna gjordes 1998. Skolans elever

kommer från fem olika kommuner: Alingsås, Lerum, Vårgårda, Herrljunga och Essunga, några enstaka dessutom från Trollhättan och Göteborg.

Det förekommer nästan inga äldre böjningsformer och mycket få äldre dialektord i intervjuerna. Ingen sade någonting i stil med "de va änna RoLit" i intervjuerna ('det var liksom roligt'). Nästan ingen hade alltså skorrande /r/ eller tjockt //, och bara några få använder *änna*.

Andra dialektdrag förekommer däremot desto oftare. *La* förekommer ganska ofta, men har stark konkurrens av standardspråkliga *väl*. Rikssvenskan skiljer på slutet *ö* i t.ex. *öga* (i slutet av ord eller före andra bokstäver än *r*) och öppet *ö* framför *r* i t.ex. *öra*, men i västgötskan uttalas både *öga* och *öra* med slutet *ö*. En stor del av de intervjuade ungdomarna uttalar ord som *göra* och *höra* nästan genomgående med slutet *ö*. Samtidigt sprids nya uttalsformer från Göteborg till Alingsåstrakten, bl.a. ett surrande *i*-ljud (som liknar "Lidingö-i" och det "Viby-i" som finns i bl.a. Närke och Bohuslän).

Vilka är det som använder vad, och varför? De 97 eleverna jämfördes utifrån olika aspekter av social identitet och bakgrund:

- kön (fördelningen mellan flickor och pojkar är jämn)
- gymnasieprogram (indelade i tre typer: yrkesförberedande program, som bygg och industri, en mellangrupp med bl.a. omvårdnad och musikestetiskt och studieförberedande program som samhälls och natur)
- geografi (en indelning i fem områden som går tvärs över kommungränser, men är baserade på hur urbana eller lantliga olika områden är)
- status (Alingsås tätort är indelad i tre socioekonomiska områden)
- livsstil (det finns sju grupper baserade på intervjusvar om kläd- och musiksmak, fritid, geografisk rörlighet, framtidsplaner m.m.).

Nya uttalsformer sprids från Göteborg till Alingsås.

Däremot undersökte jag inte etnicitet och vilken betydelse flerspråkighet har för dialekten. När intervjuerna gjordes 1998 fanns det få gymnasieelever med annat modersmål än svenska på Alströmerskolan. Jag hittade inte heller några spår av språklig påverkan från mångkulturellt ungdomsspråk i Göteborg eller andra storstadsmiljöer.

De fyra första sociala faktorerna bygger på en lång tradition av sociolingvistisk och dialektologisk forskning. Faktorn *livsstil* är däremot inspirerad av nyare teorier inom bland annat sociologi, etnologi, medieforskning och ungdomskultur-

forskning. Intervjufrågorna handlade om olika val som är viktiga när ungdomar formar sin vardag och sin livsstil, t.ex. om klädmärken, musik, idrott, umgänge, om de trivs med att bo i stad eller på landet, hur ofta de åker till Göteborg, om de vill flytta för att studera eller söka jobb på hemorten m.m. Alla svar vägdes ihop, och med utgångspunkt i en modell som används av Ungdomsbarometern (1999) placerades varje informant i en av sju livsstilsgrupper.

Två exempel är livsstilsgrupperna *Kafé-Karin/Kalle* och *Sport-Stefan/Stina*. *Kafé-Karin* är i typfallet en flicka som går på ett program i mellangruppen och bor i ett radhusområde i Alingsås. Hon handlar kläder på UFF, lyssnar på P2 eller P3, gillar all musik utom techno och dansband, är stödmedlem i Amnesty

eller Djurens rätt och tillbringar all ledig tid på kafé. Efter gymnasiet vill hon jobba utomlands för att lära sig språk och sedan flytta till en stor universitetsstad för att plugga något roligt. *Sport-Stefan* är oftast en pojke som går på ett studieförberedande program och bor i ett villaområde i Herrljunga eller Västra Bodarna (strax söder om Alingsås). Han köper märkeskläder i sportaffärer och på JC, lyssnar på kommersiell radio eller sporten i P4, gillar tuff musik som heavy metal eller skejtpunk och ägnar nästan all fritid åt att träna en lagsport. Efter lumpen vill han läsa till polis, idrottslärare, civilingenjör eller jurist, gärna i Göteborg dit han kan pendla. Även till synes ytliga val som har med smak att göra är viktiga; utgångspunkten är att alla val man gör hänger ihop.

Individuell frihet är ett honnørsord i dagens samhälle, men faktum är att de flesta gör sina val inom vissa ramar. Det är exempelvis ganska osannolikt att en Kafé-Karin skulle söka till Chalmers tekniska högskola eller att en Sport-Stefan skulle köpa kläder på Myrorna. Till skillnad från gängse indelningar i socialgrupper (som här motsvaras av tre typer av gymnasieprogram) är livsstilsanalysen inte hierarkisk, d.v.s. det går inte att peka ut att en viss grupp har högst eller lägst status.

Var bor Sport-Stefan?

Men livsstilen visade sig inte vara den viktigaste faktorn för språkvalet. Det är geografin. Lite tillspetsat kan man säga att jag började avhandlingsarbetet som sociolingvist, men slutade som dialektolog! Det beror mer på var i det undersökta området som ungdomarna bor om de uttalar *öra* med slutet *ö*, än vilket program de går på, om de är flickor eller pojkar eller vilken livsstil de har. Kön, programtyper och livsstil ger också utslag, men det gäller främst bruket av orden *la* och *änna*. Sport-Stefan och Medel-Mårten (lagom dyra märkeskläder, blandad musiksmak, tränar mycket, vill bo och jobba i Alingsås) säger gärna *la*, till skillnad från Kafé-Karin och Aktiva Anna (se nedan!) som föredrar *väl*. Detta visar att olika nivåer av språket, som ordval eller uttal, samspelar med olika nivåer av den sociala identiteten.

Om man nu inte talar traditionell västgötsk dialekt – är det göteborgska, stockholmska eller annat som påverkar? De olika uttalsvarianter som jag har funnit i

intervjuerna kan kopplas till olika nivåer av svenskt talspråk: traditionell västgötsk dialekt, regionalt västsvenskt standarduttal, rikstäckande standarduttal, traditionell göteborgska, göteborgskt ungdomsspråk och allmänt ungdomsspråk.

Det är inte alltid lätt att avgöra på vilken nivå en viss variant hör hemma. I flera fall hör samma form hemma på flera nivåer. Ett exempel är uttalet av långt *ö* (när det inte följs av *r*). Ett slutet *ö*-uttal, som i *öga* [ø:ga], finns i både västgötskan och i standardspråket. Samtidigt finns det ett kontrasterande öppet *ö*-uttal, *öga* [œ:ga] (med samma *ö*-uttal som i rikssvenskans uttal av *öra*), både i traditionell göteborgska och i modernt ungdomsspråk. Det sprids bland ungdomar i framför allt större städer på flera håll i Sverige, men finns alltså traditionellt även i Göteborg (där det är starkt förknippat med vissa ord som *knö*, 'trängas'). Därmed kan det vara svårt att avgöra om det är göteborgskan eller allmänt ungdomsspråk som mest påverkar när det öppna *ö*-ljudet sprids i Alingsås.

Sanningen ligger troligen där emellan: det rör sig om göteborgskt ungdomsspråk, som bygger på traditionell göteborgska men är påverkat av allmänna ungdomsspråkliga förändringar. (Öppet *ö* finns även i östgötska, men spridningen i ungdomsspråket har sannolikt en annan bakgrund som även leder till att *ä* och *a* får mycket öppnare uttal.)

Det finns ett mycket tydligt geografiskt mönster i intervjuerna. Det sträcker sig i en sydvästlig–nordostlig riktning: längs med E20 och västra stambanan från

Jag började avhandlingsarbetet som sociolingvist, men slutade som dialektolog!

Göteborg mot Stockholm. Andelen av både rikssvenska standardformer och nyheter från göteborgskt ungdomsspråk är större ju närmare Göteborg informanterna bor. Andelen traditionella västgötska drag är följaktligen större ju längre norrut de bor i det undersökta området. Två ytterområden, runt Lerum i sydväst och runt Herrljunga i nordost, framstår i nästan alla analyser som ytterpunkter när det gäller störst andel av icke-västgötska respektive västgötska drag.

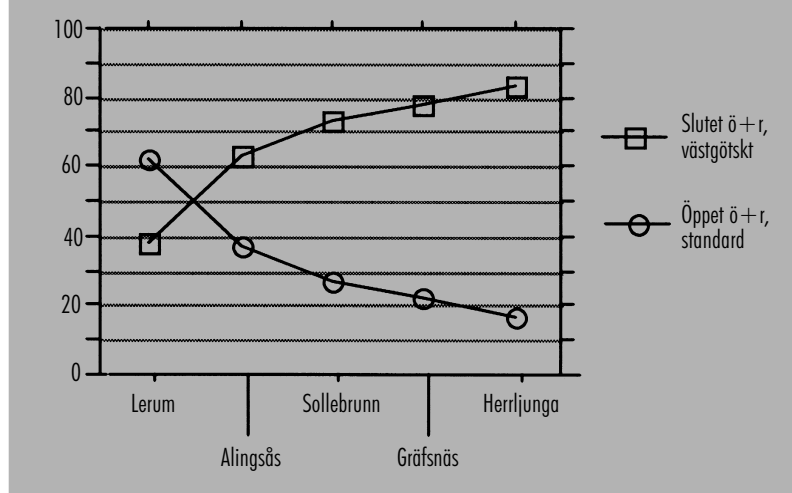
Centrumhoppning

Den här spridningen kan beskrivas som ett så kallat dialektkontinuum, där man ser en gradvis övergång från göteborgska i Göteborg till västgötska i Herrljunga. Ingenstans går det att peka ut exakt var en dialekt slutar och den andra tar vid, men någonstans strax söder om Alingsås blir det märkbart att västgötska uttalsformer blir allt vanligare och de göteborgska avtar. Även inom Alingsås tätort finns en liknande tendens. Informanter i de norra och östra stadsdelarna använder fler västgötska drag, medan de som bor i centrum, söder och väster oftare använder standardformer och nya göteborgska drag.

Detta dialektkontinuum illustreras av ett linjediagram i figur 1. De fem geografiska områdena representeras av varsin ort

och deras placering i diagrammet från vänster till höger motsvarar ungefär deras inbördes geografiska spridning från söder till norr: Lerum ligger längst i sydväst, Alingsås näst längst i sydväst, Sollebrunn längst i nordväst, Gräfsnäs på landsbygden strax norr om Alingsås och Herrljunga längst i nordost. Andelen västgötskt slutet uttal av *ö+r* i exempelvis *öra* [ø:ra] är ca 40 % i Lerum men så mycket som drygt 80 % i Herrljunga. Det är också iögonfallande hur linjerna korsas mellan Lerum och Alingsås – där någonstans verkar göteborgskan och västgötskan mötas. Det rikssvenska uttalet med öppet *ö* framför *r* som i *öra* [œ:ra] används alltså oftast i området närmast Göteborg, medan det västgötska uttalet är vanligast i

Figur 1. Slutet och öppet uttal av *ö+r* i de geografiska områdena.

Alingsås och de tre undersökta områdena norrut.

Förutom de stora geografiska skillnaderna, är det överraskande att andelen slutet *ö*-uttal framför *r* är så stor som den är. I takt med att andra traditionella drag har minskat i användning i Alingsås med

omnejd, som skorrande /r/ och tjockt //, skulle man gärna tro att även det slutna ö-uttalet borde ha minskat. Så är alltså inte fallet, och kanske ser vi här ett dialektdrag som kommer att ha en stark ställning i denna del av Västergötland även i framtiden. I nordligare delar av landskapet har detta uttal definitivt en mycket stark position.

Eftersom detta dialektkontinuum följer E20 och järnvägen i riktning från Göteborg mot Stockholm, skulle det ligga nära till hands att anta att de riks-svenska standardformerna borde vara vanligare ju längre från Göteborg ungdomarna bor. Men det förhåller sig snarare tvärtom. Ett vanligt mönster när nya former sprids från huvudstadsområdet är nämligen att de först förs till andra större städer (som Göteborg). Därefter kommer de till mindre städer (som Alingsås) och sist till mellanliggande landsbygd (som Gräfsnäs). Det här gäller både allmänt accepterade standardformer, som att uttala *öra* med öppet ö-ljud, och mindre accepterade ungdomsspråksformer, som att ha ett öppet ö-ljud även i *öga*. Fenomenet att nya former sprids via städer eller regioncentrum är välkänt sedan länge inom internationell forskning, och kallas ofta *centrumhoppning*.

Fucking Sollebrunn?

Men ett geografiskt område bryter av mot det sydvästlig-nordostliga mönster som annars är så genomgående: I Sollebrunn, dit varken motorvägen eller järnvägen går, finns det en tydlig tendens att flickor använder standarduttal och göteborgska ny-

heter i överraskande hög grad. De gör det betydligt mer än informanterna i Herrljunga och Vårgårda, som ligger ungefär lika långt från Göteborg, och ibland även mer än de som bor i Alingsås. Såväl Sollebrunn som Herrljunga och Vårgårda är industrisamhällen omgivna av levande landsbygd, men Sollebrunn är mindre med ca 1 400 invånare i tätorten mot 4 000–5 000 invånare i de två andra. De är dessutom centralorter i egna kommuner, medan Sollebrunn tillhör Alingsås kommun.

Ett exempel är uttalet av långt *u*. Där finns det tre varianter. Det västgötska uttalet är så kallat sänkt u-ljud som nästan kan dra åt ö (*nu* låter som "nö"). Standardvarianten är ett vanligt u-uttal. Det nya uttal som är på väg in i Alingsåsområdet från göteborgskan är dif-

tongiskt, där uttalet av /u/ nästan låter som "uv" (*nu* låter som "nuv"). Gymnasisterna från Sollebrunn använder det diftongiska göteborgsuttalet nästan lika ofta som de i Lerum (ca 15–20 %), till och med mer än de som bor i Alingsås tätort (som använder det i mindre än 10 % av orden med långt u-ljud). Dessutom utgör det västgötska uttalet en mindre andel i Lerum och Sollebrunn än i de övriga områdena, ca 50 % jämfört med 60–70 %.

Här räcker inte den geografiska förklaringen. De övriga sociala faktorerna, särskilt livsstil, behöver också vägas in. De som ofta använder det göteborgska diftongiska u-uttalet (liksom det surrande i-ljudet) har mer gemensamt än att bo i just Sollebrunn. Det rör sig om nio flickor som främst går på studieförberedande program, i några fall i mellangruppen, och

Pojkarna
använder /a
i mycket högre
grad än flickorna.

de har en mycket aktiv och utåtriktad livsstil som efter Ungdomsbarometerens modell fått namnet *Aktiva Anna*. Många har höga ambitioner när det gäller fortsatta studier och yrkesval, och de längtar efter att flytta – först till Alingsås och sedan till Göteborg eller någon annan storstad. Det finns inslag i Sollebrunnflickornas grupptillhörighet som tyder på att de har ett större behov än andra elever att identifiera sig med andra geografiska områden än det egna. Den som har sett Lukas Moodysons film *Fucking Åmål* kan tänka på Alexandra Dahlströms rollfigur.

Tjej eller kille?

Alla de sociala faktorer jag utgår från i avhandlingen – kön, gymnasieprogram, geografi, stadsdelar och livsstil – samspekar i någon grad med språkliga varianter och med varandra. Näst efter geografin kan *kön* betraktas som viktigast, men på två olika sätt. Användningen av det västsvenska *la* och den rikssvenska motsvarigheten *väl* kan återigen illustrera. En gymnasist kan mycket väl använda *la* och *väl* i samma mening:

Intervjuare: åker du ofta till någon annan ort i Västsverige?

Emma: hmm, ibland åker la jag väl ti Borås, nä de e ännu mindre SKRATTAR fast man vill ju hem ti Vårgårda SKRATTAR

Å ena sidan finns det generella skillnader mellan flickor och pojkar som hela gruppen. Pojkarna använder *la* i mycket högre grad (43 %) än flickorna (17 %). Detta resultat ligger helt i linje med en stor del av tidigare sociolingvistik och dialektforskning, som ofta visat att män använder mer dialektala former än kvinnor.

Å andra sidan kommer det fram mycket tydliga skillnader mellan olika grupper när kön kombineras med gymnasieprogram, liksom i livsstilsanalysen där kön ingår. Detta visar att det finns stora skillnader från en socialgrupp till en annan när man formar och uttrycker sin könsidentitet med hjälp av språket. På yrkesförberedande program och i mellangruppen är resultaten jämna; både flickor och pojkar på yrkesförberedande använder *la* ganska ofta (ca 40 %). I mellangruppen använder båda könen *la* lite mindre ofta (runt 20 %).

Flickor och pojkar på studieförberedande program skiljer sig däremot mycket kraftigt åt. Pojkarna använder *la* lika ofta som informanterna på yrkesprogrammen (40 %), medan flickorna nästan inte använder det alls (5 %).

Samtidigt kan man se att pojkar, oavsett vilken programtyp de går på, är en mer homogen grupp i användningen av *la*. De olika pojkgruppernas resultat ligger ganska nära varandra, medan flickornas bruk är mer heterogent. Flickor på yrkesförberedande program använder *la* i mycket högre grad än de på program i mellangruppen och studieförberedande program. De här tendenserna går igen i en stor del av resultaten i avhandlingen: Flickornas resultat varierar mer än pojkarnas när man jämför med andra sociala faktorer. De varierar också mer i relation till de geografiska områdena, där det ju är flickor i Sollebrunn som bryter mot det övergripande mönstret.

Variation *inom* grupperna flickor (kvinnor) och pojkar (män) har uppmärksamats mer och mer de senaste årtiondena. Mina resultat har stora likheter med exempelvis socialantropologen Fanny Ambjörnssons uppmärksammade av-

handling *I en klass för sig* (2004). Hon beskriver helt olika villkor för flickor på två olika program på samma skola i en Stockholmsförort, när de formar sin könsidentitet. Liknande tendenser kan jag se i Alingsåsmaterialet. Flickor på studieförberedande program anpassar sig oftare mot standardspråket, kanske som en förberedelse inför fortsatta studier och flytt från Alingsås, medan flickor på yrkesförberedande program oftare använder traditionella västgötska drag och utbildar sig till yrken som leder till jobb på hemorten.

Lever kvar och förändras

Allt tyder på att dialekterna i dagens Sverige fortfarande lever kvar. De förändras genom att vissa drag försvinner och andra plockas upp från bl.a. närliggande regioncentrum – så som dialekter ständigt har förändrats och förts vidare från generation till generation. Det faktum att en dialekt låter annorlunda

i dag jämfört med för 50 eller 100 år sedan behöver inte betyda att den är död – snarare är en dialekt död om den inte längre förändras. En skillnad mot tidigare generationer är att ungdomar i dag ofta rör sig över större geografiska områden. Därmed använder de dialektala drag som är gemensamma för fler människor inom ett större område än den egna hembyn eller stadsdelen. Det finns ingenting som talar för att alla ungdomar skulle identifiera sig med hela Sverige, eller att alla skulle tala på samma sätt utan någon form av geografisk variation. Vissa identifierar sig med hemorten, andra med närmaste

En dialekt är
död om den inte
längre förändras.

större stad, några med Stockholm. Men dialekter behövs fortfarande för att vi ska förstå vilka vi är; de är en viktig del av identiteten.

Med risk för att bli ”tjötig”, tycker jag att det är slående vilken betydelse geografin har i jämförelse med andra sociala faktorer i Alingsåsundersökningen. Man skulle kunna tänka sig att de stora samhällsförändringar som har skett under 1900-talet, särskilt de senaste decennierna, skulle skjuta undan geografin till en betydelselös faktor. Så är det alltså inte. Variationen är överraskande stor inom ett område som är ca 60 km långt, och spridningsmönstret följer i stort sett E20 och järnvägen. Att flickorna i Sollebrunn bryter

mot mönstret tyder dock på att fler faktorer är inblandade än geografi i en närmast naturgeografisk betydelse. Inte heller skillnaderna mellan gymnasisterna från Lerum och Herrljunga kan förklaras med enbart geografiska avstånd. Förklaringarna ligger i stället i kultur-geografiska och demografiska förhållanden, som kan relateras till livsstilar och värderingar.

Påverkan på dialekten kommer från flera håll samtidigt: främst från standardspråket och göteborgskt ungdomsspråk, som i sin tur är påverkat av allmänt ungdomsspråk. Samtidigt är användningen av flera traditionella västgötska drag förvånansvärt hög. Bruket av exempelvis slutet *ö* framför *r* visar att västgötskan i Alingsås med omnejd fortfarande lever, om än i en annan form än hos äldre generationer. I andra delar av landet ser påverkan annorlunda ut, bl.a. beroende på vilka regioncentrum som finns och hur urbaniseringen har gått till. Men med stöd i tidigare och pågående forskning av dialektan-

ANNONS

vändning och dialektförändring i bl.a. Piteå, Dorotea, Norsjö, Burträsk, Uppland, Eskilstuna, Göteborg, Kungsbacka, Helsingborg och i våra nordiska grannländer vill jag hävda att dialekterna lever vidare bland ungdomar på de allra flesta håll i Sverige i dag – i förändrad form och i mer varierande grad än tidigare. ■

LITTERATUR

- Ambjörnsson, Fanny, 2004: *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Ordfront Förlag.
- Grönberg, Anna Gunnarsdotter, 2004: *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. Nordistica Gothoburgensia 27. Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Ungdomsbarometern* 1999. Livsstil & fritid. Ungdomsbarometern AB.

Anna Gunnarsdotter Grönberg är fil. dr i nordiska språk och verksam vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg och vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.

SPRÅKKON-
SULTERNA